

Maziyi Silmek: Bosna-Hersek'teki Kütüphanelerin ve Arşivlerin Tahribi*

András Riedlmayer**

Bosna'da savaşın başlamasından bu yana üç yıl oldu. Sürdürülen vahşetin, ve kurbanlarının ıstırapının haberleri arasında bir başka büyük kayıp, genelde fazla dikkat çekmeden geçiliverdi: Bosna tarihinin yazılı kayıtlarının yok edilmesi.

Saraybosna'nın nehir kıyısını süsleyen, ve 1890'larda Mağribi uslufta inşa edilmiş gösterişli bir binada yer alan Bosna'nın Ulusal ve Üniversite Kütüphanesi, 25 Ağustos 1992'de top ateşine tutuldu ve yakıldı. Yangından önce kütüphanenin 155.000'i nadir basma ve yazma eserlerden oluşan 1,5 milyon ciltlik bir koleksiyonu vardı. Ülkenin ulusal arşivleri, Bosna'da yayımlanan gazete, kitap ve dergilerin nüshaları, ve Saraybosna Üniversitesi koleksiyonları da orada muhafaza ediliyordu. Nehrin karşı yakasındaki milliyetçi Sırp mevzilerinden atılan kundak bombalarıyla ateşe verilen kütüphane, üç gün boyunca yandı ve içindekilerin çoğuyla birlikte kül oldu. Yamaçlarda pusuya yatmış milliyetçi Sırp askerlerinin kurşunlarına yiğitçe göğüs geren kütüphaneciler ve gönüllü vatandaşlar yanan binadaki kitapları elden ele geçirmek için bir insan zinciri oluşturdular. Bunlardan [Amerikan] ABC Haber Ajansı muhabiriyle görüşen biri, "Sadece çok değerli birkaç kitabı kurtarabildik. Onlardan başka herşey yandı. Ve mirasımızın, milli mirasımızın, çoğu orada kül oldu." Ulusal Kütüphanenin değişim bölümünden Aida Buturovic, alevlerden kitapları kurtarmaya çalışırken pusudaki tüfekçilerden birinin attığı kurşunla öldürüldü.

Ulusal Kütüphanenin yakılmasından üç ay önce, Güneydoğu Avrupa'nın en büyük İslam ve Musevi el yazmaları ve Osmanlı belgeleri koleksiyonuna sahip olan Saraybosna Şarkiyat Enstitüsü, fosforlu bomba saldırısına uğramış ve yakılmıştı. Kayıplar arasında Arapça, Farsça, İbranice ve Adzamijski (yani Arap harfleriyle yazılan Bosna Slavcası) 5.263 adet ciltli el yazması; Bosna'nın 5 yüzyıllık tarihinin başlıca birincil kaynakları olan 7.000 Osmanlı belgesi; 19. yüzyıl kadastro kayıtları koleksiyonu; ve Osmanlı dönemine ait gerek özel şahıslardan, gerekse yabancı kuruluşlardan değişimle elde edilmiş mikrofilmler içeren 200.000 belge bulunmaktaydı. Enstitünün basılı kitap koleksiyonu da bölgede bu konudaki en kapsamlı kütüphaneydi. Kataloğuyla ve devam eden çalışmalarla birlikte yok edildi.

* Bu makale *Middle East Studies Association Bulletin*'in izniyle basılmıştır. Makalenin aslı "Erasing the past: the destruction of libraries and archives in Bosnia-Herzegovina" adıyla *Middle East Studies Association Bulletin*'in 28. cilt, 1. sayısında (Temmuz 1995) yayımlanmıştır. © Middle East Studies Association of North America, Inc.

** András Riedlmayer Harvard Üniversitesi Güzel Sanatlar Kütüphanesi İslam Sanatı ve Mimarisi Dokümantasyon Merkezi Müdürüdür. Osmanlı Tarihi konusunda öğrenim görmüştür. Türkiye'nin ve komşu ülkelerin kütüphane ve arşivlerinde Osmanlı tarihi ve İslamı uyarlığı konularında araştırmalar yaptı. Halen Orta Doğu Kütüphaneciler Demeği Yönetim Kurulu üyesidir.

Her seferinde sadece kütüphane hedef alınmıştı; etraftaki binalar halen ayakta. Milliyetçi Sırp lideri Radoyan Karadzic bu saldırılardan emrindeki g lerin sorumlu olduğunu yalanladı ve Ulusal Kütüphanenin, "mimarisini beğenmedikleri için" Müslümanların kendileri tarafından ateşe verildiğini iddia etti (New York *Newsday*, 30 Kasım 1992).

İkiy zbin ciltlik Bosna Ulusal Müzesi Kütüphanesi (kuruluşu 1888), 1992 yazında top ve tüfek ateşi altında baŐarılı bir Őekilde boŐaltıldı. Kurtarılan kitaplar arasında Bosna'nın en büyük kültürel hazinelerinden birisi olan 14. yüzyıl Saraybosna *Haggadah*'sı da vardı; Endülüs İspanyası'ndaki Musevi hattat ve m zehhiplerinin eseri olan bu el yazması, 500 yıl önce İspanyol Engizisyonundan kaçan Museviler tarafından Bosna'ya getirilmiŐ, İkinci Dünya SavaŐı sırasında cesur bir m zeci tarafından Nazilerden gizlenmiŐ, ve bu defa da bir kez daha saklanmıŐtı. Ancak Ulusal Müzenin kendisi kötü tahrip oldu. Bombalar çatıyı delip geçti, damdaki camlarla binanın 300 penceresi ve birçok galerinin duvarları isabet aldı. M ze koleksiyonunun emniyetli depolara aktarılamayan bir kısmı halen binada olup, topçu ateşine ve tabiat güçlerini karşı savunmasızdır. M ze müdürü Dr. Rizo Sijaric 10 Aralık 1993'te, binadaki delikleri kapatmak için BM yardım kuruluŐlarından plastik kaplama temin etmeye çalışırken patlayan bir bomba tarafından öldürüldü.

Sırp g leri, 1992 Nisan'ında ülkenin Güneybatı bölgesi Hersek'in merkezi olan tarihi Mostar Őehrini bombalamaya baŐladı. Bölgenin Ortaçağdan bu yana tarihini belgeleyen kayıtları ve el yazmalarını içeren Hersek Arşivleri defalarca isabet aldı ve çok tahrip gördü. Őehre bakan tepelerdeki topçu mevzilerinden açılan ateŐ Mostar'ın Katolik BaŐpiskoposluĐuna isabet etti ve 50.000'in üzerinde kitap inha olundu. Hersek Müzesinin çatısına ve pencerelerine isabet eden top mermileri onbinlerce kitap ve belgeyi daha, yangına ve rutubete maruz bıraktı. Mostar Üniversitesi Kütüphanesi de Őehrin çeşitli yerlerindeki yirmi civarındaki diğer kütüphanelerle birlikte isabet gördü ve yandı.

Bütün Bosna'da kütüphanelerin, arŐiv, müze ve kültürel kuruluŐların yok edilmek üzere hedef alınmasının gayesi, gelecek kuŐaklara, bir zamanlar Bosna'da ortak bir mirası paylaŐan farklı etnik ve dini geleneklere sahip insanların birlikte yaŐadığını hatırlatabilecek kitap, belge ve sanat eseri gibi maddi tanıkları ortadan kaldırmaktır. İŐgal altındaki Bosna kasaba ve köylerindeki 800'den fazla Müslüman ve Bosnalı Hırvat (Katolik) cemaatlerinin kayıtları (kadaströ kayıtları, vakıf belgeleri ve kilise kayıtları) etnik temizleme kampanyalarının bir parçası olarak milliyetçi Sırp güçlerince ateşe verildi.

Bir toplumun kurum ve kayıtlarının yok edilmesi, en baŐta hedeflenen grubun üyelerini kaçırmaya yönelik bir sindirme stratejisinin parçası ise de, uzun dönemli bir amaca da hizmet eder. Bu kayıtlar, orada bir zamanlar Sırp olmayanların da yaŐadığını ve mülk sahibi olduğunun, tariŐsel köklerinin orada bulunduğunun kanıtıydı. Bu kasaba ve köyleri Őimdi ele geçiren milliyetçi g ler, belgeleri yakarak, camileri ve Katolik kiliselerini yerle bir edip mezarlıkları d zleyerek, kendilerini, kovdukları ve yerinden yurdundan ettikleri insanların gelecekte haklarını aramalarına karşı güvence altına almaya çalıŐmaktadırlar. Ancak, diğer Bosnalılar,  lkelerinin tarihi ideali olan çok kültürlü, hoŐg r l  toplumu ve onun ortak belleğini kendilerinde somutlaŐtıran kurumlarını korumaya kararlıdırlar.

Ulusal ve  niversite Kütüphanesinin hayatta kalan gerek Müslüman, gerekse Sırp, Hırvat ve Musevi personeli, Saraybosna'da çalıŐmaya devam ediyorlar. Kütüphane dermesinin tahminen %10'u kurtarılabilirdi; bunun yanı sıra, yangında yok olan bazı kitapların katalog kayıtlarını içeren bilgisayar teypleri de kurtarıldı. Geçici mekanlarda 42 kütüphaneci (savaŐtan önce bu sayı 108'di) envanter hazırlıyor, mevcut koŐullar altında mümkün olan koruma önlemlerini alıyor, 1992 Nisan'ından beri Saraybosna'da yayımlanan kitapların kayıtlarını tutuyor ve kurumlarının savaş sonrasında yeniden inşası için planlar yapıyorlar. Bu arada, Saraybosna  niversitesinde halen öğrenim gören 4.500 talebenin ve 850  Ğretim üyesinin de ihtiyaçlarını da karŐılamaya çalıŐıyorlar. KuŐatmanın başlamasından bu yana 70 talebe doktora çalıŐmalarını tamamladı.

Saraybosna Şarkiyat Enstitüsü kütüphanecileri ve araştırma personeli de, Enstitü'nün koleksiyonunun neredeyse tamamı yok olmasına rağmen, çalışmalarına devam etmeye kararlılar. Geçici mekanlarda, evlerinde tuttıkları notlardan yeniden yapılandırarak araştırmalarını paylaşmak için seminer ve sempozyumlar düzenliyor, Enstitü'nün geleceği için planlar yapıyorlar. Dünyanın her yerindeki meslektaşlarından maddi ve manevi destek isteyen bir çağrı yaptılar.

Uluslararası kuruluşlar, kurumlar, ve mesleki örgütlerden gelen yanıtlar bu güne kadar mütevazı oldu. UNESCO, Ulusal Kütüphanenin yeniden inşa edilmesini desteklemesine ve projeyi tartışmak için düzenlenen birkaç toplantıya mali yardım yapmasına rağmen, şimdiki kadar az somut destek sağladı.

Merkezi Prag olan insan hakları grubu Helsinki Vatandaşlar Asamblesi, Bosna'nın Ulusal Kütüphanesine yardım edilmesi için bağlı kuruluşlara çağrıda bulundu ve bağışlanan malzeme için Avrupa'da toplama noktaları oluşturdu (irtibat: Tony Bloomfield, HCA-UK, 11 Goodwin Street, London N4 3HQ; tel. 44-71-272-9092; faks 44-71-272-3044). Benzer bir çaba Fransa'da da devam ediyor; başını çeken kuruluş, Association pour la renaissance de la Bibliotheque nationale a Sarajevo, hem para hem de kitap başışı topluyor (irtibat: A.R.B.N.S., 23-25 rue des Petites Ecuries, 75010 Paris, France; tel. 33-14-801-0580; faks 33-14-253-5803). Türkiye Milli Kütüphanesi, kendi koleksiyonunda bulunan Bosna'yla ilgili malzemeyi belirlemek için bir çalışma başlattı ve diğer ulusal ve akademik kütüphanelere de bu çabayı desteklemeleri için çağrıda bulundu (irtibat: T. C. Milli Kütüphane, 06490 Ankara, Turkey); bunun amacı, söz konusu eserlerin kopyalarını, Bosna Ulusal Kütüphanesi yeniden inşa edildiğinde oraya devretmektir. Haziran 1994'te İran'ın Bosna büyükelçisi, Şarkiyat Enstitüsü'nün yeniden inşası için maddi destek vadetti; Lahey Kraliyet Kütüphanesi de yardım vaadinde bulundu. Bazı İngiltere akademisyenleri, Bosna'daki acil koruma ihtiyaçlarına yardımcı olmak için Bosnia-Herzegovina Heritage Rescue U.K. adında özel bir vakıf kurdular (irtibat: Dr. Marian Wenzel, 9 Canterbury Mansions, Lymington Road, London NW6 2EW U.K.; tel. 44-71-433-1142). ABD'de ise Bosna Ulusal Kütüphanesi'nin yeniden inşa edilmesini desteklemek için vergiden muaf katkılar, Sarajevo Fund, P.O. Box 1640, Cathedral Station, New York, NY 10025 adresine gönderilebilir. Çekler Saraybosna Fonu/Ulusal Kütüphane Hesabı adına yazılmalıdır; bu aşamada kitap başışları kabul edilememektedir.

Bütün bunlara Amerikan Kütüphane Derneği'nin 1993'te Denver'da yapılan toplantısındaki resmi yanıtı, eski Yugoslavya halklarının bilgiye erişimlerini kaybetmelerini kınayan, hayli çekingen dilli bir bildiri yayımlamak şeklinde oldu. Bu bildiri (CD #37), Derneğin "siyasi" konulara bulaşmasını istemeyen bazı üyelerin karşı çıkmalarına rağmen kabul edildi, ve tam metni (Beyaz Saray ve BM dahil olmak üzere) çeşitli resmi adreslere gönderildi; ancak daha geniş bir tanıtım yapılmamasına karar verildi.

Denver'daki tartışma, talihsiz bir düşünce karışıklığını yansıtmaktadır. Kütüphane ve arşivlerin yakılması, doğrunun ortada bir yerlerde olduğunun farzedildiği iki tarafı bir siyasi anlaşmazlıkta taraflardan birinin görüşlerini ifade etmesi şeklinde değerlendirilemez. Bu, insanlığa karşı işlenmiş bir suç olduğu gibi, uluslararası hukuk ve anlaşmaların çiğnenmesi anlamına gelmektedir. Bu anlaşmalardan 1931 Atina Sözleşmesi, Silahlı Çatışma Durumunda Kültürel Varlıkların Korunmasına İlişkin 1954 Lahey Anlaşması, 1964 Venedik Sözleşmesi, ve 1949 Cenevre Anlaşmasına Ek 1977 1. ve 2. Protokolleri eski Yugoslavya hükümeti tarafından onaylanmış olup, yasal olarak Yugoslavya'nın halefleri olan devletleri de bağlayıcıdır.

Bilgiye erişimin kaybolması, Orta Doğu ve İslam dünyasının tarih ve kültürünü araştıran bizleri de etkiliyor. Görünürde Balkanlar konusundan uzak dallarda (örneğin İran edebiyatı, İslam bilimi, Tasavvut) çalışan bilim adamları da, varlıklarının daha yeni yeni farkına

vardıkları kaynakları kaybettiler. Neyseki herşey kaybolmuş değil, ve yok olanların bir kısmı geri getirilebilir.

Saraybosna'daki Gazi Husrev Beg Kütüphanesi (kuruluşu 1537) Mayıs 1992'de bombalandı, ama koleksiyonunun çoğu kurtarıldı. Şarkiyat Enstitüsü'nü yok eden yangında yitirilen el yazmaları ve belgelerin birçoğu araştırma ve değişim projeleri için mikrofilme alınmıştı. Yabancı kütüphane ve araştırma kuruluşlarındaki bu mikrofilmlerin kopyaları, yabancı bilim adamlarının desteğiyle, yeniden inşa edilmiş bir Enstitünün temelini oluşturabilir. Geçmişin yok edilmesini geri çevirebilecek bazı araçlar elimizin altındadır.*

Açıklamalı Kaynakça

- Algar, Hamid. "Persian Literature in Bosnia-Herzegovina," *Journal of Islamic Studies*, sayı 5 (1994), sayfa 254-267.
- Arhiv Hercegovine. *Katalog arapskih, turskih i persijskih rukopisa*. Yayına hazırlayan: Hivzija Hasandedic. Mostar: Arhiv Hercegovine, 1977. 330 sayfa.
- Bollag, Burton. "Bosnia's Desperate Campuses," *Chronicle of Higher Education*, cilt 41, sayı 16 (14 December 1994), sayfa A40-42.
- "Bosnia-Herzegovina: History, Culture, Heritage," (Özel sayı) *Newsletter/Research Centre for Islamic History, Art and Culture*, sayı 31 (Nisan 1993). 46+14 sayfa, resimli. Savaşın ilk aylarında yok edilen Bosna kültürüne ait 500'e yakın tarihi yapıtı (camiler, kiliseler, kütüphaneler) listelemektedir. Aşağıdaki adresten sağlanabilir: Research Centre for Islamic History, Art and Culture, P.O. Box 24, 80 693 Beşiktaş-İstanbul, Türkiye.
- Council of Europe, Parliamentary Assembly. Information Report on the Destruction by War of the Cultural Heritage in Croatia and Bosnia-Herzegovina. Strasbourg, 1993- . 2 Şubat 1993 - 12 Nisan 1994 tarihlerini taşıyan ilk beş rapor, Asamble Belgeleri olarak kabul edildi (no. 6756, 6869, 6904, 6989, ve 7070). Avrupa Parlamentosu'nun görevlendirdiği raporlarca gerçekleştirilen araştırmalara ve mimari anıt ve kurumların (kütüphaneler, arşivler, müzeler) yerinde yapılan incelemelerine dayanmaktadır. Raporlar su adresten edinilebilir: The Secretary, Committee on Culture and Education, Conseil d'Europe, B.P. 431, Strasbourg Cedex F-67006, France.
- Detling, Karen J. "Eternal Silence: The Destruction of Cultural Property in Yugoslavia," *Maryland Journal of International Law and Trade*, cilt 17, sayı 1 (Bahar 1993), sayfa 41-75. 1954 Lahey Sözleşmesi ve diğer anlaşmaların Yugoslavya ve halefi ülkelere uygulanabilirliği dahil olmak üzere hukuki hususları incelemektedir.
- Fisk, Robert. "Waging War on History: In Former Yugoslavia, Whole Cultures Are Being Obliterated," *The Independent* (London), 20 Haziran 1994, sayfa 18. Kültürel soykırım ve bu soykırımın ideologları ile tahribatı belgeleme ve sorumluları adalet önüne getirme çabaları hakkındaki raporlar dizisinin ilkidir. San Francisco Chronicle'da tekrar yayımlandı (3 Temmuz 1994).
- Gazi Husrevbegova biblioteka u Sarajevu. Katalog arapskih, turskih i persijskih rukopisa*. Yayına hazırlayan: Kasum Dobraca ve Zejnil Fajic. Sarajevo: Starjesinstvo Islamske vjerske zajednice, 1963- 1991]. 3 cilt.
- Lovrenovic, Ivan. "The Hatred of Memory," *New York Times*, 28 Mayıs 1994, sayfa A15. Tanınmış bir Bosnalı bilim adamı, Saraybosna'daki kamusal ve özel kütüphanelerin (kendisinininki de dahil) yok edilmesini anlatmaktadır.
- Malcolm, Noel. *Bosnia: A Short History*. London: Macmillan; New York: NYU Press, 1994. xxiv, 340 sayfa. İngilizce yazılmış en iyi Bosna tarihçesi; çoğunluğu bugün yok olmuş birincil kaynaklara dayanan Bosnalı ve yabancı bilimadamlığının bir sentezi.
- Mostar '92: Urbicid*. Yayına hazırlayan Ivanka Ribarevic-Nikolic ve Zeljko Juric. Mostar: HVO Općine Mostar, Drustvo Arhitekata Mostar, 1992. 167 sayfa. Mostar'ın tarihi binalarının ve

* Bu mikrofilmlerin nerede olduğunu bilen okuyucuların yazarla bağlantı kumaları rica olunur (c/o Fine Arts Library, Harvard University, Cambridge MA 02138; e-mail: riedlmay@fas.harvard.edu).

kültürel kurumlarının 1992'de Sırp top ateşi tarafından yok edilmesini belgeleyen fotoğraf sergisinin kataloğu; İngilizce metin ve başlıklar içermektedir.

Norris, H. T. *Islam in the Balkans: Religion and Society between Europe and the Arab World*. London: C. Hurst; Columbia, S.C.: University of South Carolina Press, 1993. xxi, 304 sayfa.

Schwartz, Amy. "Is It Wrong to Weep for Buildings?" *The Washington Post*, 10 Mayıs 1994. 2 Mayıs 1994'te Carnegie Uluslararası Barış Vakfı'nda yapılan Bosna'daki kültürel mirasın yok edilmesi konulu sempozyum hakkında. Bu sempozyumun tutanakları, Eski Yugoslavya'da İşlenen Savaş Suçlarını Araştıran BM Uzmanlar Komisyonuna sunulmuştur. Tutanak ayrıca Uluslararası Yapıtlar ve Yerler (ICOMOS) gopher'ına konulmuştur: gopher möntüsünden önce "Other Gophers"ı, daha sonra "International Organizations"ı seçiniz (World Wide Web'de ise URL: gopher://hpb.hwc.ca:10000/11/icomos yazınız); önce "Related Treaties"ı, daha sonra da "Hague"ı seçiniz.

Sijaric, Rizo. "Update on the Zemaljski Muzej, Sarajevo." *Museum Management and Curatorship*, 12 (1993), sayfa 195-199. Bosna Ulusal Müzesi müdürünün yardım çağrısı; ekinde kurtarılan kütüphane malzemelerinin ve müze eserlerinin korunmasını ve kuşatma altında kültürel yaşamın devamlılığını sağlamak için süren çabalar ayrıntılarıyla verilmektedir.

Wenzel, Marian. "Obituary: Dr. Rizo Sijaric, Director of the Zemaljski Muzej, Sarajevo. Killed in Sarajevo, 10 December 1993," *Museum Management and Curatorship*, 13 (1994), sayfa 79-80.

Çev.: Yaşar Tonta